

YOSHLARNI KASBGA YŌNALTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Ashuraliyeva Gulnoza Nishanbayevna
Toshkent viloyati Nurafshon shahar
57-maktab psixologi
+99890 -117 -15 93

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14133317>

Annotatsiya: ushbu maqolada yoshlarni kasbga yo'naltirishning psixologik asoslari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: yoshlar, kasb, psixologik, qiziqishlar, ijtimoiy, qobiliyat, mahorat.

Yoshlarni kasbga yŏnaltirish psixologik jihatdan muhim jarayon bo'lib, u bir qator omillarga asoslanadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun quyidagi psixologik asoslarni hisobga olish lozim:

- 1. Shaxsiy qiziqishlar va istaklar:** Yoshlarning o'z qiziqishlari, qobiliyatlari va istaklarini aniqlash muhimdir. Bu ularning kelajakdagi kasb tanlashida muhim rol o'ynaydi.
- 2. O'z-o'zini anglash:** Yoshlar o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini tushunishlari kerak. O'z-o'zini anglash jarayoni orqali ular o'zlariga mos kasblarni tanlashda aniqroq qarorlar qabul qilishlari mumkin.
- 3. Ijtimoiy ta'sir:** Oila, do'stlar va jamiyat yoshlarning kasb tanlashida katta ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy muhit va atrofdagi odamlarning fikrlari yoshlarning qarorlariga ta'sir qiladi.
- 4. Qobiliyat va mahorat:** Yoshlarning qobiliyatlarini rivojlantirish va ularga mos kasblarni tanlashda yordam berish zarur. Bu, o'z navbatida, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.
- 5. Ma'lumot va bilim:** Kasbga yŏnaltirish jarayonida yoshlarga turli kasblar haqida ma'lumot berish muhimdir. Bu, ularning tanlovini kengaytiradi va to'g'ri qaror qabul qilishlariga yordam beradi.
- 6. Psixologik tayyorgarlik:** Yoshlarni kasbga tayyorlashda psixologik tayyorgarlik ham muhim ahamiyatga ega. Stressni boshqarish, muloqot qilish ko'nikmalari va boshqa psixologik jihatlar yoshlarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda yordam beradi.
- 7. Motivatsiya:** Yoshlarni kasbga yŏnaltirishda motivatsiya katta rol o'ynaydi. Ularni qiziqtiradigan, ilhomlantiradigan va maqsadga erishishga undovchi omillarni aniqlash zarur.

Kasbga yŏnaltirish jarayonida ushbu psixologik asoslarni inobatga olish yoshlarning muvaffaqiyatli kasbiy yo'lini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarni o'quvchilarning mexnat ta'lim darslarida olgan bilimlari, shakllangan ko'nikma va malakalari ularda mexnat qilishga umumiy tayyorgarlikni, xalq xo'jaligining aniq bir soxasida qo'llanishi vazifa qilib qo'yish lozim. Bundan tashqari, boshqa fan o'qtuvchilari xam o'rganilayotgan mavzu dasturlarini o'zgartirmasdan, ya'ni mantiqiy ketma-ketligiga ta'sir qilmasdan, ushbu fan xususiyatlarini xisobga olgan holda o'quvchilarni mexnat jarayonlari, mexnat turlari ko'rinishlari va texnologiyasi bilan tanishtirib borishlari bozor iqtisodiyoti tamoyillarini, respublikamizning iqtisodiy potentsialini ochib berishlari lozim. Biz psixologlar umum ta'lim maktablari o'quvchilari bilan

kasb tanlashga yo'llash bo'yicha ishlar olib borish jarayonida ularni zamonaviy ishlab chiqarish poletexnik asoslari, fan-texnika taraqqiyoti davrida sanoat va qishloq xo'jaligining rivojlanish istiqbollari, ishchi va xizmatchilarning mehnat faoliyati mazmunidagi tegishli o'zgarishlar bilan tanishtirish hamda ana shu masalalarni ishlab chiqarish muxitidagi korxonalar misolida aniqlashtirib berish lozim. Mehnat va kasbiy tayyorgarlik tizimi bevosita yoshlarning mehnat va kasb tarbiyasini, ta'limini kasbiy axborotlar, kasb tanlash, kasbga yo'naltirish ishlarini amalga oshiradigan ulkan ishlardan biri bo'lib, juda o'tmish taraqqiyotiga egadir. Xalqimizning millat, xalq, elat bo'lib shakllanishini mehnatsiz, kasblarsiz, hunarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Odamzod paydo bo'lishidan boshlab mehnat bilan shug'ullangan, turmush buyumlari yasagan yumushlar bajargan. Dastlab faqat kun kechirish uchun qilingan mehnat keyinchalik, kattaroq maqsadni, boyluk orttirish uchun amalga oshirilib xatto, 10-asrlarda yirik xarbiy qo'shinlarni, millionlab xalqlarni buyumlar, anjomlar bilan ta'minlay oladigan ishlab chiqarish soxalari darajasigacha taraqqiy etdi. Psixologik ilmiy manbalardan ma'lumki, sharqning buyuk mutafakkirlari, allomalari deyarli barcha davrlarida o'z asarlarida, she'r va g'azallarida, adabiy meroslarida halol mehnatni, kasb-xunar egallash muqaddasligini va zarurligini ta'kidlab, ulug'lab o'tganlar. Ulug bobokolonimiz A.Navoiy o'z g'azallarida yoshlarni ilm-xunar egallashga chaqiradi.

Ilm kasbini qildi to joni bor,

Hunar o'rgandi onga ki imkoni bor.

Shu jumladan, kasblar turlarini sinflash bu kasbga yo'naltirish ishlari uchun mo'ljallangan. Bu tasniflashni o'rganib chiqqan V.E.Govrilov ijobiy tomonlari bilan birga kamchiliklarini ham ko'rsatib berdi. Masalan, bir guruhdagi kasblar ishchiga qarama-qarshi talablarni oldiga qo'yuvchi komponentlarni o'z ichiga oladi, bu esa kasbga layoqatlilik belgilarini aniqlashni qiyinlashtiradi. Tasniflashning yana bir kamchiligi shundaki, kasblar olami nihoyatda o'zgaruvchan, shunga ko'ra kasblarning mehnat mazmuni ham o'zgaruvchan xususiyatga ega. Bu esa kasblarni tizimlashga nisbatan noaniqlikni keltirib chiqaradi va kasbiy tanlovni kasbiy maslahat jarayoniga kirishni qiyinlashtiradi. Ma'lumki, kasbiy ta'limning barcha kasblar bo'yicha olib borib bo'lmaydi va kasbiy faoliyat turlarining murakkablik darajasi, sharoitlari, vositalari, mazmuni juda farqlanadi. O'quv kasblarning ma'lum belgilari, sifatlarini tasniflash va malaka darajalarini aniqlash bo'yicha ilmiy asoslangan tanlov lozim. O'quv kasblar ro'yxati buning natijasi bo'lishi kerak va shu asosda mutaxassislar tayyorlash shakllari aniqlanadi. Bu korxonalaridagi qisqa muddatli tayyorgarlik, kasb maktablarida yoki oliy o'quv yurtlaridagi o'qish bo'lishi mumkin. O'quv kasblar ro'yxatiga shuningdek, kasblarning tarqalganligi og'ir va zararli mehnat sharoitlari bo'lgan ishlarga qarshi ko'rsatmalar, shuningdek yoshdagi cheklashlar ta'sir etadi. Kasbiy ta'lim uchun o'quv kasblar ro'yxatini tanlash doimo dolzarb bo'ladi va albatta bu ro'yxat ilmiy asoslangan guruhlashga ega bo'lishi kerak hamda kam sonli bo'lishi lozim. Malakali ishchilarning tayyorgarligini takomillashtirish maqsadida o'quv fanlarini guruhlash masalasi birinchi marta S.Ya.Botishev tomonidan ko'rib chiqilgan edi. Kasblarning bo'linish belgisi sifatida quyidagilar ko'rib chiqildi:

- 1) Mehnatning mexanizasiyalanganlik darajasi.
- 2) Talab etiladigan malaka darajasi va xarakteri.
- 3) Sarflangan jismoniy va aqliy mehnat nisbati.

Kasbiy ta'lim iqtisodiyotning kasblarga bo'lgan ehtiyoji va tarqalganligi asosida o'quv yurtlarida mutaxassisliklarni tayyorlash uchun mo'ljallangan kasblarni tasniflashga muhtoj. Bu borada quyidagicha ish olib borilmoqda, 1987 yilda kasbiy texnologik ta'lim tizimida ishlarini rivojlantirish uchun navbatdagi kasblar ro'yxati tasdiqlangan edi. Unga ko'ra, o'quv kasblarining umumiy soni 1123 tagacha qisqartirilgan edi. O'quv kasblarini loyihalashtirishda shaxs omili muhim hisoblanadi. Oxirgi yillarda "malaka" tushunchasi ham sezilarli darajada o'zgardi. Ishchi malakasiga ma'lum mutaxassislik bo'yicha bilim, ko'nikmalardan tashqari keng kasblar doirasi uchun zarur bo'lgan muhim kasbiy sifatlar ham kiradi. Muhim kasbiy sifatlarga mas'uliyat, ishonchlik, kirishimlilik, hamkorlik qobiliyati, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati kiradi.

Tashqi kasbiy faoliyat shaxsni o'rab turgan tashqi muxit va undagi narsa va xodisalarni o'zgartirishga qaratilgan faoliyat bo'lsa, ichki kasbiy faoliyat birinchi navbatda aqliy faoliyat bo'lib, u sof kasbiy psixologik jarayonlarning kechishidan kelib chiqadi. Kelib chiqishi nuqtai nazaridan ichki-aqliy, psixik kasbiy faoliyat tashki predmetli faoliyatdan kelib chiqadi. Dastlab predmetli tashki faoliyat ro'y beradi, tajriba orttirib borilgan sari, asta-sekin bu xarakterlar ichki aqliy jarayonlarga aylanib boradi. Xar qanday sharoitda xam barcha xarakterlar xam ichki psixologik, xam tashqi-muvofiqlik nuqtai nazaridan ong tomonidan boshqarilib boradi. Xar qanday faoliyat tarkibida xam aqliy, xam jismoniy-motor xarakterlar mujassam bo'ladi. Agar o'ylayotgan odamni ziyraklik bilan kuzatsangiz, undagi yetakchi kasbiy faoliyat aqliy bo'lgani bilan uning peshonalari, ko'zlari, xattoki, qo'l xarakterlari juda muxim va jiddiy fikr xususida bir to'xtamga kelolmayotganligidan, yoki yangi fikrni topib undan mamnuniyat xis qilayotganligidan darak beradi. Kasb tanlash faoliyatini oqilona tashkil etish uchun mamlakatimiz qaysi soxa mutaxassislariga muxtojligini nazarda tutish va shunga yarasha maktab o'quvchilarini ularning mayli, intilishi, qiziqishi, imkoniyati, aqliy va jismoniy qobiliyatlariga qarab, hamda u yoki bu kasbga yaroqliligini aniqlab, so'ngra kasbga yo'llash kerak. Kasbga yo'naltirish - bu ilmiy asoslangan va o'zini kasbini jamiyat ehtiyojlari sifatida, shuningdek, o'zini qiziqish va qobiliyatlarini xisobga olib, turg'un kasb tanlash uchun xayotga kirayotgan yoshlarga yordam beradigan psixolog-pedagog, tibbiyot va davlat tadbirlari tizimidir.

Yoshlarni kasbga yo'naltirish jarayoni ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlarida muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon faqatgina ma'lumot berishdan ko'ra chuqurroq psixologik asoslarga ega. Quyidagi asosiy psixologik omillarni hisobga olish kerak:

1. Shaxsiy Xususiyatlar:

- **Qiziqishlar:** Yoshlar o'zlarini qaysi sohalarda baxtli va qiziqarli his qilishlarini aniqlash muhim.
- **Qobiliyatlar:** Ularning qanday qobiliyatlarga ega ekanligini bilish, ularning potensialini rivojlantirishga yordam beradi.
- **Shaxsiyat:** Introvert yoki extrovert bo'lish, qaror qabul qilish uslubi, o'ziga ishonch va motivatsiya darajasi kabi xususiyatlar kasb tanlashda ta'sir ko'rsatadi.
- **Qadriyatlar:** Hayotda nima muhim deb hisoblash, maqsadlari, orzulari va e'tiqodlari kasb tanlashga ta'sir qiladi.

2. Psixologik Jarayonlar:

- O'z-o'zini anglash: O'z qiziqishlarini, qobiliyatlarini, shaxsiyatini va qadriyatlarini anglash.

- Ma'lumot izlash: Turli kasblar haqida ma'lumot olish.
- Qaror qabul qilish: Kasb tanlashdagi xavflarni baholash va eng yaxshi variantni tanlash.
- Motivatsiya: Tanlangan kasbga erishish uchun motivatsiyani saqlab turish.
- Boshqarish: Qiyinchiliklarga duch kelganida, qarorlarini qayta ko'rib chiqish va moslashish.

3. Psixologik Ta'sirlar:

- Oila: Oila a'zolarining ta'siri va kutish kasb tanlashda muhim rol o'ynaydi.
- Do'stlar: Do'stlarning fikrlari va ta'siri ham ta'sir qilishi mumkin.
- Jamiyat: Jamiyatning qadriyatlari va me'yorlarni hisobga olish.
- Madaniyat: Madaniyatning kasbga bo'lgan munosabati va ta'siri.

4. Psixologik Yordamlar:

- Kasb yo'nalishi bo'yicha maslahatchi: Yoshlarga o'zlarini anglash, kasblar haqida ma'lumot olish va qaror qabul qilishda yordam berish.
- Psixologik testlar: Yoshlarning qobiliyatlari, qiziqishlari va shaxsiyati haqida ma'lumot olish uchun.
- O'quv dasturlari: Kasb yo'nalishi bo'yicha ma'lumot va ko'nikmalar olish uchun.

Yoshlarni kasbga yōnaltirishning psixologik asoslarini yaxshi tushunish ularning potentsialini to'liq ochishga va o'zlarining orzu qilgan kasblariga erishishga yordam beradi. O'zlarining qiziqishlarini, qobiliyatlarini va shaxsiyatini anglab yetgan yoshlar o'zlarini baxtli va muvaffaqiyatli his qilishlari mumkin.

References:

1. <https://www.conferencea.org/index.php/conferences/article/download/2374/2271/2370>
2. <https://scientificacademy.org/index.php/engyaxshi/article/view/755>
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/yoshlarni-kasbga-yo-naltirishning-psixologik-xususiyatlari>
4. G'oziev E.G`. Ontogenez psixologiyasi - Toshkent: Noshir , 2010. - 73 b